

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-6-82-5>

УДК 908:94(477.41-42)18/19:61

Черняк І.В., Калінович О.І.

Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗЕМСЬКОЇ МЕДИЦИНИ НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МІСЦЕВОЇ ПЕРІОДИКИ 2-Ї ПОЛ. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)

Анотація. У статті досліджено особливості становлення, розвитку і функціонування земської медицини на Переяславщині, засоби та способи надання медичної допомоги, вплив діяльності земства в цьому напрямку на стан здоров'я населення Переяславського повіту 2-ї пол. ХІХ – поч. ХХ ст.; проаналізовано основні напрями діяльності земських установ у Переяславському повіті в галузі охорони здоров'я; розкрито особливості матеріально-фінансового забезпечення системи охорони здоров'я; окреслено коло проблем, що мали місце у медичній галузі того часу; простежено динаміку структурного розширення приймальних медичних установ; проаналізовано чинники, що вплинули на подальший розвиток земської медицини на Переяславщині у досліджуваній період.

Ключові слова: медицина, лікар, фельдшер, лікарня, лікування, земство, управа, медична допомога, хвороба, епідемія, санітарний стан.

Chernyak Iryna, Kalinovich Olena

National Historical and Ethnography Reserve "Pereiaslav"

SPECIFICS OF FORMATION, DEVELOPMENT AND FUNCTIONING OF THE ZEMSTVO MEDICINE IN PEREIASLAV DISTRICT (ACCORDING TO MATERIALS OF LOCAL PERIODICS, THE 2ND HALF OF THE 19TH – BEGINNING OF THE 20TH CENTURY)

Summary. The zemstvo medicine has enriched the experience of health care with such innovations as district service of the rural population, free and public availability of medical care, solving the problems of public sanitation. It is due to the zemstvo medicine in the wide medical practice appeared a sanitation direction, the purpose of which has been to focus on the problems of disease prevention on the scientific basis of the organization of health care. During the relatively short period of existence of the zemstvo medicine, a system of medical care was created, which had no analogues at that time. The experience gained by the zemstvo medicine can be successfully used in our time. The introduction of the zemstvo medicine was one of the most significant results of the zemstvo reform of 1864. The zemstvos accumulated significant experience in solving various social and humanitarian problems. One of the most important places in their activity was occupied by work on creation and the organization of operation of a network of medical institutions. In the context of regional research, the activities of the Pereiaslav district in this direction deserve special attention. During the period 1866-1905, a fairly effective and accessible for the vast majority of the population system of medical care was created in the county, the mechanisms of relations of zemstvo officials with the public, doctors and paramedics were developed. The authors attempted to study the peculiarities of the formation, development and functioning of the zemstvo medicine in the Pereiaslav district, means and methods of providing medical care, the impact of the zemstvo activities in this direction on the health of the population of the Pereiaslav district in the second half of 19th – early 20th centuries; the main directions of activity of the zemstvo institutions in the Pereiaslav district in the field of health care are analyzed; the peculiarities of material and financial support of the health care system are revealed; the range of problems that have taken place in the medical field at that time is outlined; the dynamics of structural expansion of receiving medical institutions is traced; the factors that have influenced the further development of the zemstvo medicine in the Pereiaslav district in the studied period are highlighted.

Keywords: medicine, doctor, paramedic, hospital, treatment, zemstvo, council, medical care, illness, epidemic, sanitary condition.

Постановка проблеми. Важливим етапом у розвитку системи охорони здоров'я України є земська медицина, яка заклала основи вітчизняної медичної галузі зі своїми органами управління, принципами функціонування, традиціями. Земська медицина багатила досвід охорони здоров'я такими нововведеннями, як дільничне обслуговування сільського населення, безкоштовність і загальнодоступність медичної допомоги, розв'язання проблем громадської санітарії. Саме завдяки земській медицині в широкій медичній практиці з'явився санітарно-профілактичний напрямок, метою якого було зосередження уваги на проблемах попередження хвороб за науковими основами організації охорони здоров'я. За відносно нетривалий період

існування земської медицини була створена система організації медичної допомоги населенню, яка на той час не мала аналогів. Досвід, накопичений земською медициною, може бути успішно використаний і в наш час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням вивчення становлення та розвитку земської медицини у губерніях та повітах Російської імперії, зокрема України, присвятили свої дослідження вітчизняні та зарубіжні спеціалісти: О.О. Гарнець, В.М. Сорока, О.М. Ціборовський, О.М., В.О. Кушнір [1], А.М. Жук [4], П.Є. Заблудовський [6], В.С. Єрмілов [2], С.М. Ігумнов [7], С.С. Каган [8], А.В. Корчак-Чепурковський [11], Д.А. Мірошніченко [12], І.І. Ніточко, О.А. Корєцька, І.Л. Комаровський [13] та ін. Аспекти

діяльності санітарно-гігієнічної справи в Україні 1864-1917 рр., тісно пов'язаної з діяльністю земств щодо функціонування медичної галузі, висвітлювали у своїх наукових доробках А.В. Католик, В.І. Панченко [9], Н.І. Коцур [10]. У праці О.М. Жам та І.І. Кучеренко [3] досліджено історію створення та особливості діяльності Переяславської земської лікарні в 1868-1916 рр. Проте, залишаються недостатньо опрацьованими питання визначення характерних рис становлення, розвитку й функціонування системи охорони здоров'я в Переяславському повіті Полтавської губернії 2-ї пол. XIX – поч. XX ст.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення регіональної історії Переяславського земства, його діяльності у сфері медицини дозволить виявити особливості і типові риси її розвитку, що, у свою чергу, дасть можливість внесення додаткових деталей до загальної картини функціонування земств у межах України.

Мета розвідки – опрацьовуючи статистичні дані історичних джерел, розкрити особливості становлення розвитку та функціонування земської медицини на Переяславщині 2-ї пол. XIX – поч. XX ст. Для досягнення поставленої мети були вирішені наступні завдання: 1) визначити особливості становлення та розвитку земської медицини на Переяславщині; 2) визначити та проаналізувати чинники, що вплинули на розвиток земської медицини у Переяславському повіті; 3) окреслити коло проблем, що існували в медичній галузі досліджуваного періоду, та шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Із 1864 р., після скасування кріпацтва, організацією медичної допомоги сільському населенню починають займатися новостворені земські управи. Ця справа була першочерговою, зважаючи на значну кількість епідемій, високу смертність, особливо дитячу, незадовільний гігієнічно-санітарний стан у губерніях та повітах.

Становлення земської медичної галузі в Переяславському повіті відбувалося без значних відхилень від загальноприйнятих на той час норм. Деякі відмінності між губерніями та повітами спостерігалися лише в кількісних показниках, що було пов'язано з фінансовим потенціалом кожного земства та специфікою економічного розвитку регіону.

В організації роботи земських лікарів важливу роль відігравали повітові ради, на яких обговорювалися заходи по наданню ефективної медичної допомоги населенню, визначалися кандидатури запрошуваних на службу лікарів. Зокрема, проблеми загального стану медичного обслуговування Переяславського повіту виносилися на розгляд регулярних земських зібрань, доповіді яких ретельно протоколювалися та виходили друком.

Представники Переяславської земської управи, а саме – голова земського зібрання, предводитель дворянства Іваненко Олександр Олександрович та міський лікар Козачковський Андрій Осипович [5, с. 5], на засіданні земського зібрання 1867 р., доповідаючи про незадовільний на той час стан медичного обслуговування, виклали свої міркування щодо подальшого функціо-

нування земської медицини у Переяславському повіті. Зокрема, вони вважали, що існуюче амбулаторне лікування не задовольняло потреб сільського населення, потрібні були лікарні з постійною присутністю лікарів чи фельдшерів, але варто було враховувати насамперед нестачу фінансування, а також відповідного персоналу, медичного обладнання, транспорту, недовіру хворих до лікарів. Виходячи з тогочасних реалій, було прийнято наступне рішення:

«...Чтобы иметь число врачей, достаточное для доставления пособия каждому, по крайней мере, серьезному больному, нужны большие средства; но пока это будет казаться недоступным, можно ограничиться фельдшерами в каждой волости по одному и одним врачом, который руководил бы их в пользовании больных на домах, при объезде волостей, производимом не менее одного раза в месяц, независимо от посещения тех больных, которых состояние по уведомлению фельдшера будет требовать скорого и личного его пособия.

При этом числе фельдшеров и место пребывания врача удобнее всего может быть в Барышевке или в Березани, как центральных пунктах более населенной и более отдаленной от города части уезда, для помещения врача и фельдшера должны быть дома с огородной землей, для разведения лекарственных растений. В месте пребывания врача необходима хорошо устроенная больница, хоть на 10 кроватей, преимущественно для больных, требующих хирургических пособий, и аптека для удовлетворения больницы лекарствами и снабжения фельдшеров... Для подавания пособия при неправильных родах и сообщения правильных о родовспомогательной науке понятий деревенским бабкам необходимо иметь акушерку...

Расходы на врачебные учреждения предполагаются следующие:

На содержание земского врача – 800 руб.

На содержание 15 фельдшеров – по 100 руб. каждому – 1 500 руб.

На содержание земской акушерки – 300 руб.

На устройство и содержание больницы при враче – 300 руб.

На устройство аптеки и покупку медикаментов – 400 руб.

На инструменты для врача и фельдшеров – 500 руб.

Итого – 3 800 руб.

Уездное земское собрание, признавая необходимую потребность в устройстве медицинской части в уезде, определяет: доклад этот утвердить и исчисленные на этот расход 3 800 руб. внести в смету, поручая Управе исполнить означенное постановление по мере возможности...» [5, с. 57–58].

На початку своєї діяльності новостворені медичні заклади не користувалися популярністю у місцевого населення, яке традиційно надавало перевагу знахарям та ворожбитам. Наприклад, у земській лікарні, котра була переміщена з м. Баришівки до с. Студеників, у 1869 р. лікувалося всього 6 осіб, і 223 отримували медичну допомогу амбулаторно. Але протягом наступних 12 років ситуація змінюється: «...мы наблюдаем уже совершенно иное отношение народа к научной медицине...Обратимся к отчетам Земской Управы за прошлые годы. В 1871 г. По отчете

там Земской Управы значится, что в уезде был один врач и 15 фельдшеров. Весь этот медицинский персонал принял 1 972 человека больных, в 1872 г. 1 врач и 10 фельдшеров приняли 3 080, в 1873 г. 2 врача и 12 фельдшеров приняли 3 192, в 1874 г. 2 врача и 12 фельдшеров приняли 5 600, в 1875 г. 3 врача и 9 фельдшеров приняли 5 580, в 1876 г. 3 врача и 13 фельдшеров приняли 8 236, в 1877 г. В начале года до августа 3 врача, с августа 2 врача и 13 фельдшером приняли 9 364, в 1878 г. в начале года 2 врача, а к концу года 1 врач и 12 фельдшеров приняли 11 761, в 1879 г. 1 врач и 15 фельдшеров приняли 12 211, в 1880 г. 2 врача и 17 фельдшеров приняли 16 563, в 1881 г. 2 врача и 17 фельдшеров приняли 22 393, в 1882 г. 2 врача, а в конце года 3 врача и 17 фельдшеров приняли 25 600 больных. Словом, земская медицина ведет свои дела успешно, за нее в этом случае доверие народа, так быстро растущее из года в год» [14, с. 83-84].

У 1880-х рр. XIX ст. так звана роз'їзна система почала змінюватися на стаціонарну, внаслідок чого кількість лікарів на селі зростає. Станом на 1 січня 1883 р. у Переяславському повіті було три дільниці, з яких одна була тимчасовою, що було обумовлено перебуванням у м. Переяславі лікаря Червоного хреста, троє лікарів, земських фельдшерів за штатом – сімнадцять: по одному в кожній волості і двоє при земських лікарях для відряджень [14, с. 76]. При стаціонарній системі повіт поділявся на лікарські дільниці, в центрі яких була лікарня з амбулаторією, на периферії існували фельдшерські пункти. Зразковою вважалася дільниця з населенням 10 тис. чол. при радіусі 10 верст, але таких було дуже мало. Здебільшого лікарська дільниця, очолювана одним лікарем, обслуговувала в середньому 25-30 тис. чол. населення. У зв'язку з порівняно великими видатками на створення медичної повітової мережі багато земських управ утримувалося від запрошення більшої кількості лікарів, зокрема, пропонувало брати на службу фельдшерів для лікування селян. Відповідно, медичному персоналу не вдавалося досягти найголовнішого завдання: надання якісної медичної допомоги якомога більшій кількості населення. Так, у «Звіті Переяславської повітової земської управи» за 1882 р. зазначалися основні причини, з яких величезна кількість хворих була позбавлена вчасного лікування: індиферентне ставлення до захворювань; недовіра до медицини; незнання, до кого звернутися за медичною допомогою; нестача медичного персоналу: «...возможно ли у нас, где один врач на 40 000 человек и один фельдшер на 10-15 000 и притом разбросанных на целые десятки верст, требовать от врача и фельдшера лечения всех больных?» [14, с. 78]; система лікарських роз'їздів: «...вследствие постоянных отлучек из места жительства врача и фельдшера невозможно было установить время правильных приемов для приходящих больных» [14, с. 78].

Оскільки на земських сільських лікарських дільницях, як правило, працювало лише по одному лікарю, то, зрозуміло, вони повинні були надавати різнопланову медичну допомогу. Найчастіше хворі зверталися з різноманітними травмами та кровотечами, зокрема, гінекологічними,

захворюваннями внутрішніх органів, шкіри, кісток, очей. У Переяславському повіті на той час постійно спостерігалися спалахи черевного тифу та дифтерії. Основною причиною цього, на думку лікарів, були незадовільні економічні та соціальні умови, а також відсутність необхідної гігієни.

Через брак транспорту і віддаленість спеціалізованих відділень часто неможливо було своєчасно лікувати хворих, що змусило дільничних лікарів особливу увагу звернути на засвоєння і вдосконалення знань з хірургії. Саме успішне хірургічне лікування перекоувало селян у перевагах лікарської допомоги перед народними засобами і надавало авторитету медичним працівникам. Так, наприклад, у 1882 р. у Баришівському прийомному покої, відкритому 10 січня 1882 р., до березня перебувало 10 чол. і прийнято понад 1 000 амбулаторних хворих, «...при этом нужно заметить, что желающих поступить в приемный покой на излечение было много, но им приходилось отказываться за неимением мест» [14, с. 83].

Окрім лікування, до обов'язків лікарів та фельдшерів входило щеплення дітей від віспи, за що вони отримували у вигляді премії по 10 коп. сріблом за кожне успішне щеплення. Усього в 1881 р. у Переяславському повіті було проведене щеплення 6 145 дітей [14, с. 84], у 1886 р. – 4 121 [15, с. 67].

У м. Переяславі діяла єдина лікарня, яка до 1883 р. знаходилася в орендованому будинку, вона належав дружині майора Янковській. Оренда коштувала 600 крб. на рік за умови проведення за рахунок земства необхідних ремонтних робіт. При лікарні були: попечитель губернський секретар Микола Ілліч Бутович, а також лікар, фельдшер і доглядач. Необхідна прислуга: два служителі, куховарка і прала (вона ж прибиральниця). У 1882 р. хворих було 106, вилікувалося 83, померло 21, на 1 січня 1883 р. у лікарні залишалося 2. Протягом року до лікарні зверталося 3 610 осіб [14, с. 104].

Джерелами утримання лікарні були дохід, отримуваний від лікування хворих військового та громадянського відомств, допомога як сума збору, призначеного земством, у розмірі 3 000 крб. На утримання кожного хворого в середньому витрачалося 86,8 коп. сріблом на день. Постачання житнього та білого хліба, круп, масла, пшона, солі, свічок та керосину забезпечувалося за підрядом переяславським купцем Літманом Арінштейном, яловичину постачав теж за підрядом відставний солдат Лейба Ясний [14, с. 104].

20 січня 1882 р. екстрене повітове земське зібрання постановило побудувати нове приміщення для переяславської земської лікарні. Для виконання цієї постанови була призначена особлива комісія, до складу якої входили члени управи: А.Я. Ісаєвич, В.Г. Гутковський, І.П. Покотилов, І.М. Холодний та Ф.І. Келюшко. Цій комісії було доручено здійснити будівництво лікарні на 15 ліжок згідно з планом, складеним архітектором Садовським. Комісія розробила проект і запросила землеміра Левковича скласти наступний план: 2-пов. будинок 44x12x5¼ аршинів; нижній поверх – кам'яний, верхній – дерев'яний, по 8 кімнат на кожному поверсі, з боковим коридором; дерев'яний флігель для кухні, пральні

та бані; дерев'яний сарай на 3 відділення – для моргу, цейхгаузу та лідника; дерев'яний сарай на 2 відділення – для розміщення хворих у літній час. Усі приміщення повинні були покриватися залізом. Підряд на ці будівлі був відданий з торгів за 16 000 крб. московському купцеві Вульфю Фінкельштейну, котрий за контрактом, укладеним із комісією, зобов'язався звести всі споруди протягом літа 1882 р., покрити залізом, тинькування і оздоблення виконати у 1883 р. Будинок потрібно було здати земству 01.09.1883 р. [14, с. 101].

Забудова проводилася на ґрунті, виділеному переяславською міською думою на Заальтицькому форштадті по Київській поштової дорозі на користь земства безкоштовно. Уповноваженими від земської управи (Ф.І. Келюшком) та від міської управи (Ф.П. Мукаловим) на підставі виданих їм довіреностей був оформлений кріпосний акт, котрий було відправлено до м. Лубни для затвердження старшим нотаріусом Лубенського окружного суду [14, с. 102].

Станом на 1886 р. лікарня була побудована з незначними відхиленнями від плану (на верхньому поверсі була влаштована ванна, кімната для бані переобладнана на пральню). Верхній поверх мав сім кімнат – для хворих, у восьмій – ванна. На нижньому поверсі: дві кімнати – для доглядача, дві – для фельдшера, в одній розміщувалася аптека і разом з тим прийом амбулаторних хворих, і одна залишалася для служителів. Там же знаходився і куб для дистилювання води. Дві кімнати без печей буди відведені під комори [15, с. 73–74].

Попечителем лікарні був колезький асесор Микола Миколайович Думитрашко-Раїч, лікарем – І.В. Смирнов, котрий завідував і медичною дільницею в повіті (Переяславська, Дем'янська та Ковалинська волості). Крім того, при лікарні знаходилися доглядач (він же – писар контори лікарні), фельдшер, два служителі, двірник, кухарка і прая (вона ж – прибиральниця).

Усього хворих у переяславській лікарні станом на 1886 р. було 190, з них 157 видужали, 14 залишилися на 1887 р., 17 померли [15, с. 76].

Активною, як на той час, була хірургічна діяльність лікарні. У 1886 р. було проведено 15 операцій – переважно ампутацій, видалення новоутворень та гнійників. Анестезією слугував хлороформний наркоз, у деяких випадках – кокаїн. Плата за перебування хворих в лікарні становила 20 коп. на добу. Плата за лікування державних службовців – військових, поштарів, телеграфістів та ін. проводилася за дійсною вартістю добового утримання хворого – 79½ коп. на добу [15, с. 90].

Із 1894 р. при переяславській земській лікарні почало існувати окреме відділення для заразних хворих. Приміщення складалося з п'яти палат – трьох чоловічих і двох жіночих, у котрих могло перебувати одночасно 7-9 осіб [16, с. 87]. Також були запроваджені три безкоштовні ліжка, призначені для сільських мешканців Переяславського повіту.

Із 1 січня 1899 р. була створена посада другого лікаря, з метою здійснення ним відряджень на інші медичні дільниці на випадок хвороби чи відпустки діючих лікарів, а решту часу він пови-

нен був постійно знаходитися у лікарні та займатися прийомом хворих.

У 1900 р. земське зібрання затвердило новий проект реорганізації медицини в повіті, згідно з яким існуюча на той час роз'їзна медицина була замінена на стаціонарну, зі збільшенням медичних дільниць до десяти замість попередніх шести, і посада другого лікаря була скасована. Натомість була створена 2-а Переяславська медична дільниця у складі Дем'янецької та Єрковецької волостей, за виключенням сс. Пристрім, Сошнікова, Вовчкова та Кального, прикріплених до інших дільниць, ближчих територіально, і лікар тепер уже постійно мав знаходитися при ній; також була запроваджена посада фельдшера. При лікарні щоденно чергували сестри милосердя Переяславської громади Червоного хреста, котрі виконували всі доручення лікаря. Працювали вони безкоштовно однак, тих сестер котрі чергували при тяжкохворих, забезпечували чаєм та продовольством. На підставі постанови земського зібрання (1899 р.) головою господарської частини лікарні був наглядач зі спеціальною медичною освітою, який в екстрених випадках міг замінити фельдшера. З обслуговуючого персоналу (прислуги) при лікарні знаходилися три служителі: два в головному корпусі, один при заразних хворих, також одна кухарка, одна прая, і одна служниця при жіночих палатах, яка водночас була і прибиральницею [16, с. 95].

1901 р. ознаменувався запровадженням для всього населення виключно лікарської допомоги і скасуванням самостійної фельдшерської діяльності, що було затверджено постановою XXXIV чергового земського зібрання. Відтоді усі хворі повинні були прибувати до амбулаторії земського лікаря за медичною допомогою, лікар же був зобов'язаний виїжджати тільки до тяжкохворих. На кожній медичній дільниці Переяславського повіту працювали лікар та фельдшер, також на більшості з них були присутні сестри милосердя Переяславської громади Червоного хреста. У повіті існувало ще двоє фельдшерів, з яких один проживав у м. Переяславі, а другий – у м. Борисполі, до його обов'язків входило щеплення віспи [16, с. 98]. Крім цього, у грудні 1901 р. почала функціонувати лікарня в с. Ташані, збудована коштом князя О.М. Горчакова.

Попечителями земської лікарні у 1901 р. були: колезький реєстратор, дворянин П.О. Бутович та титулярний радник, лікар Софоній Дмитрович Томачинський [16, с. 95]. Завідуючим переяславською лікарнею був земський лікар 1-ї Переяславської медичної дільниці, до складу котрої входила лікарня, Переяславська волость та фельдшер [16, с. 94].

Станом на 1901 р. у переяславській земській лікарні лікувалося 356 чоловік, з яких одужали 325, померли 16, і на 1 січня 1902 р. залишилося на лікування 15 осіб. Відповідно до статистичних даних, з них за статтю: чоловіків 220, жінок 94, дітей 42, за віросповіданням: православних 317, римо-католиків 3, іудеїв 33, магометан 2. За станом: козаків і селян 222, міщан 74, дворян 13, духовного звання 9, громадян 4, іноземців 2, позбавлених прав 4, військових дійсної служби 12, ратників ополчення 12, новобранців призиву 1901 р. 4, відставних військових 2 [16, с. 88].

Найпоширенішими інфекційними хворобами станом на 1901 р., згідно зі «Звітом Переяславської повітової земської управи», у м. Переяславі та повіті були грип, скарлатина, віспа, коклюш, дифтерит, кір, черевний тиф та дизентерія [16, с. 104–106]. Постійно, з року в рік, спостерігалися у повіті епідемії дитячих хвороб, які характеризувалися високою смертністю або подальшим каліцтвом. Причинами цього лікарі називали антисанітарію: «...крайне негигиєническая обстановка местного крестьянина...» [16, с. 104] та надмірну довіру населення знахаркам: «Причины подобного печального явления не раз уже указывались в прежних же годовых отчетах, их коих самая главная причина – невежество населения, благодаря которому невозможна никакая рациональная борьба с эпидемиями» [16, с. 103].

Існуючі проблеми медичного обслуговування Переяславського повіту наведено у тому ж «Звіті»:

- 1) «...при теперешней новой системе подачи медицинской помощи населению площадь многих врачебных участков еще велика;
- 2) в Переяславском уезде в данное время мало низшего медицинского персонала;
- 3) отсутствие санитарии;
- 4) плохая постановка больничного дела» [16, с. 107].

Проте, представники Переяславської земської управи та лікарі спільно докладали великих зусиль для покращення поточного стану медичного обслуговування населення. Так, у 1905 р. у Переяславському повіті функціонувало вже 11 медичних дільниць: Переяславські 1-а і 2-а, Бориспільська, Баришівська, Березанська, Войтівська, Вороньківська, Ковалинська, Скопечка, Ташанська і Хоцьківська. Медичний персонал кожної складався з лікаря і фельдшера, при Хоцьківській, Переяславських, Скопечкій і Войтівській дільницях були сестри милосердя, при Ковалинській і Ташанській – акушерки, при Баришівській, Березанській, Вороньківській і Бориспільській – акушерки та сестри, крім того, при Вороньківській дільниці, а саме у с. Рогозіві, на кошти Рогозівської громади утримувався фельдшер спеціально для цього села [17, с. 85]. Цього року Переяславське земство втратило одразу шістьох лікарів, з котрих троє були покликані на війну, а троє розраховалися. Не маючи змоги знайти достатньої кількості лікарів, Пере-

яславська управа змушена була запросити на вільні дільниці студентів 5 курсу [17, с. 86].

1905 р. у Переяславському повіті позначився роком епідемії, спостерігалися масові спалахи захворювань кору, скарлатини, коклюшу, грипу та дифтерії, висипний тиф був тільки у Борисполі та Воронькові. І знову ж, на думку лікарів, захворюваність спричиняли «малая культурность населения и несоблюдение самих элементарных правил гигиень» [17, с. 88]. При захворюваннях на дифтерію та скарлатину застосовували введення сироваток, причому відзначали високу ефективність протидифтерійної [17, с. 88].

Кількість хворих, прийнятих лікарями протягом 1905 р. становила 66 754 особи, проведено відвідувань – 110 705; прийнятих фельдшерами – 13 766 осіб, проведено відвідувань – 26 668; кількість пологів, прийнятих лікарями – 87, фельдшерами – 61, акушерками – 165 [17, с. 87].

Висновки і пропозиції. У діяльності Переяславського земства у сфері медицини існувало чимало проблем, а саме: нестача медперсоналу, відсутність співпраці із земствами інших повітів і губерній, недостатня підтримка органів державної влади. Але, незважаючи на ці недоліки, завдяки самовідданій праці медичного персоналу та особистим внескам коштів земських діячів і лікарів, за період з 1867 р. по 1905 р. спостерігалася позитивна динаміка структурного розширення приймальних медичних установ Переяславського повіту, кількість відвідувань та прийомів значно збільшилася, якість надання медичних послуг підвищилася, що сприяло частішому зверненню населення за медичною допомогою. Основними напрямками діяльності земських установ у Переяславському повіті в галузі охорони здоров'я були: розвиток стаціонарного і амбулаторного лікування, вдосконалення медичної допомоги населенню, проведення відповідних статистичних досліджень, розширення протиепідемічних заходів.

Дослідження розвитку та особливостей функціонування земської медицини Переяславського повіту Полтавської губернії 2-ї пол. XIX – поч. XX ст. є невід'ємною частиною вітчизняної історії.

У контексті зазначеного варто відзначити необхідність подальших досліджень цього важливого напрямку діяльності земств в Україні, зокрема, детальне висвітлення регіональних особливостей удосконалення функціонування медичної галузі.

Список літератури:

1. Гарнець О.О., Сорока В.М., Ціборовський О.М., Кушнір В.О. Становлення земської медицини на Правобережній Україні. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2003. № 2. С. 82–86.
2. Єрмілов Валерій. Перша в Україні Херсонська земська санітарна організація. *Aganit*. 1997–1998. № 7–8. С. 9–11.
3. Жам О.М., Кучеренко І.І. 17 червня в Україні відзначають день медичного працівника. Рубрика: Історичний календар. Офіційний сайт Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». 2018. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 15.05.2020).
4. Жук А.М. Из истории развития общественной медицинской мысли в России. Вопросы истории и теории медицины. Москва, 1959. 152 с.
5. Журнал Переяславского земского собрания 1867 года. Переяславская уезд. земская управа. Киев : Тип. Е. Федорова, 1867. 126 с.
6. Заблудовский П.Е. Медицина в России в период капитализма. Москва : Госмедиздат, 1956. 150 с.
7. Ігумнов С.М. Нарис розвитку земської медицини на Україні. Матеріали до історії розвитку охорони здоров'я на Україні / [під ред. К.Ф. Душленко]. Київ, 1957. С. 58–81.
8. Каган С.С. К столетию земской медицины на Украине. Очерки истории русской общественной медицины. Москва : Госмедиздат, 1965. С. 82–92.
9. Католик А.В., Панченко В.І. Медико-санітарний опис повітів Чернігівської Губернії (за матеріалами місцевої періодики кінця XIX – початку XX ст.). *Сіверщина в історії України*. 2016. Вип. 9. С. 342–346.

10. Коцур Н.І. З історії становлення і розвитку земської санітарної справи в Україні. Часопис української історії : зб. наук. ст. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка, Каф. укр. історії та етнополітики; [голов. ред. А.П. Коцур]. Київ, 2006. Вип. 5. С. 35–41.
11. Корчак-Чепурковський А.В. Матеріали для історії земської медицини в Бессарабській губернії. Кишинев, 1893. Вып. I. 158 с.
12. Мірошніченко Д.А. Земська медицина на терені України в другій половині XIX – на початку XX ст.: формування профілактичного напрямку : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Переяслав-Хмельницький, 2012. 230 с.
13. Ніточко І.І., Корецька О.А., Комаровський І.Л. Історія розвитку медицини на Одещині. Дореволюційний період / Держ. архів Одес. обл. Одеса : Прес-кур'єр, 2011. 382 с. (Праці Державного архіву Одеської області ; т. 31).
14. Отчет Переяславской уездной земской управы за 1882 год / Переяславская уезд. земская управа. Киев : Тип. Г.Т. Корчак-Новинского, 1883. 169 с.
15. Отчет Переяславской уездной земской управы за 1886 год / Переяславская уезд. земская управа. Переяслав : Тип. П. Лепского и И. Вурмана, 1887. 198 с.
16. Отчет Переяславской уездной земской управы за 1901 год / Переяславская уезд. земская управа. Переяслав : Тип. П. Лепского и И. Вурмана, 1902. 206 с.
17. Отчет Переяславской уездной земской управы за 1905 год / Переяславская уезд. земская управа. Переяслав : Тип. П. Лепского и И. Вурмана, 1906. 247 с.

References:

1. Garnets, O. O., Soroka, V.M., Tsiborovskyi, O.M., & Kushnir, V.O. (2003). Stanovlenia territorital skoi medytsyny na Pravoberezhnii Ukraini [Formation of territorial stvo medicine in the Right Bank Ukraine]. *Bulletin of social hygiene and health care organization of Ukraine*, no. 2, pp. 82–86.
2. Ermilov Valeriy (1997–1998). Persha v Ukraini Hersonska territorital ska sanitarna orhanizatsiia [The first Kherson territorial stvo sanitary organization in Ukraine]. *Ahapit*, no. 7–8, pp. 9–11.
3. Zham, O.M., & Kucherenko, I.I. 17 chervnia v Ukraini vidznachaiut den' medychnoho pratsivnyka [The day of the medical worker is celebrate on June 17 in Ukraine]. Rubric: Historical calendar. Official site of the National Historical and Etographic Reserve "Pereiaslav". 2018. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (accessed: 15.05.2020).
4. Zhuk, A.M. (1959). Iz istorii razvitiia obshchestveinoi medetsynskoi mysli v Rossii. [From the history of the development of public medical thought in Russia]. *Questions of history and theory of medicine*. Moscow, 152 p.
5. Zhurnal Pereiaslavskoho sobraniia 1867 hoda [Journal of the Pereiaslav Land Assembly of 1867]. Pereiaslav district. territorial stvo administration. Kiev: Type. E. Fedorova, 1867. 126 p.
6. Zabludovsky, P.E. (1956). Meditsina v Rossii v period kapitalizma [Medicine in Russia during capitalism]. Moscow: Hosmedizdat, 150 p.
7. Igumnov, S.M. (1957). Narys rozvytku territorital skoi medytsyny na Ukraini. Materialy do istorii rozvytku ohorony zdorovia na Ukraini [Essay on the development of territorial stvo medicine in Ukraine. Materials on the history of health care development in Ukraine] / [ed. K.F. Duplenko]. Kyiv, pp. 58–81.
8. Kagan, S.S. (1965). K stolietiu territorital skoi medizyny na Ukraine. Ocherki istorii russkoi obshchestvenoi medizyny [To the century of territorial stvo medicine in Ukraine. Essays of the history of Russian public medicine]. Moscow: Gosmedizdat, pp. 82–92.
9. Catolic, A.V., & Panchenko, V.I. (2016). Mediko-sanitarnyi opys povitiv Chernihivskoi Hubernii (za materialamy mistsevoi periodyky kintsia XIX – pochatku XX st.) Sivershchyna v istorii Ukrainy [Medical and sanitary descriptions of Chernihiv Province (according to local periodicals of the late XIX – early XX centuries). Sivershchyna in the history of Ukraine], vol. 9, pp. 342–346.
10. Kotsur, N.I. (2006). Z istorii stanovlenia i rozvytku territorital skoi sanitarnoi spravy v Ukraini [From the history of formation and development of territorial stvo sanitary affairs in Ukraine. *Journal of Ukrainian History: coll. science. art.* / Kyiv National University Taras Shevchenko University, Dept. ukr. history and ethnopolitics; [head. ed. A.P. Kotsur]. Kyiv, issue 5, pp.35–41.
11. Korchak-Chepurkovskiy, A.V. (1893). Materialy dlia istorii territorital skoi medytsyny v Bessarabskoi hubernii [Materials for the history of territorial stvo medicine in the Bessarabian province]. Kyshenev, issue I, 158 p.
12. Miroshnichenko, D.A. (2012). Zemska medytsyna na tereni Ukrainy v druhii polovyni XIX – na pochatku XX st.: formuvania profilaktychnoho napriamu [Territorial medicine in Ukraine in the second half of the XIX – early XX centuries: the formation of preventive direction: dis. ... and. hist. science: special. 07.00.01 "History of Ukraine". Pereiaslav-Khmelnitskyi, 230 p.
13. Nitochko, I.I., Koretska, O.A., & Komarovskiy, I.L. (2011). Istoriia rozvytku medytsyny na Odeshchyni. Dorevoliutsiyni period [History of the development of medicine in the Odessa region. Pre-revolutionary period] / Gov. archive of Odessa. reg. Odessa: Press courier, 382 p. (Proceedings of the State Archives of Odessa region; vol. 31).
14. Otchot Pereiaslavskoi territorital skoi upravly za 1882 hod [Report of the Pereiaslav district territorial stvo council for 1882] / Pereiaslav district. territorial stvo administration. Kiev: Publ. H.T. Korchak-Novinskyi, 1883. 169 p.
15. Otchot Pereiaslavskoi territorital skoi upravly za 1886 hod [Report of the Pereiaslav district territorial stvo council for 1886] / Pereiaslav district. territorial stvo administration. Pereiaslav: Publ. P. Lepskiy and I. Vurman, 1887. 206 p.
16. Otchot Pereiaslavskoi territorital skoi upravly za 1901 hod [Report of the Pereiaslav district territorial stvo council for 1901] / Pereiaslav district. territorial stvo administration. Pereiaslav: Publ. P. Lepskiy and I. Vurman, 1902. 247 p.
17. Otchot Pereiaslavskoi territorital skoi upravly za 1905 hod [Report of the Pereiaslav district territorial stvo council for 1905] / Pereiaslav district. territorial stvo administration. Pereiaslav: Publ. P. Lepskiy and I. Vurman, 1906. 247 p.